

Sandra Cristina Hirsch

Timișoara carolină

*Geneza orașului premodern
(1716–1740)*

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2021

Cuprins

PREFAȚĂ.....	9
ARGUMENT	11
INTRODUCERE.....	14
METODOLOGIE ȘI SURSE.....	19
ISTORIOGRAFIE.....	26
CAPITOLUL 1. ÎNCEPUTURILE.....	32
1.1 O istorie a granițelor retrasate. Banatul și Timișoara ante 1716.....	32
1.1.1 Drumul cetății din Centru către Est.....	33
1.1.2 Asediul cetății. Reîntoarcerea din Orient la periferia Occidentului.....	39
1.1.3 Câștigarea luptei diplomatice. Premisele instaurării administrației.....	41
1.2 Asediul trupelor austriece asupra cetății Timișoara	45
1.2.1 Situația cetății în pragul asediului.....	46
1.2.2 Asediul.....	48
1.2.3 Urmările asediului.....	51
1.3 Geneza unui sistem administrativ special.....	52
1.3.1 Ordine și atitudini ale autorităților centrale.....	56
1.4 Colonizările.....	60
1.4.1 Colonizarea Banatului.....	60
1.4.2 Colonizarea Timișoarei: cum au ajuns noii locuitori în orașul de pe Bega.....	62
1.5 Construcția identității urbane.....	66
1.5.1 Cetățeni germani versus cetățeni rascieni.....	67
1.5.2 Drepturile și obligațiile cetățenilor	70
CAPITOLUL 2. ORAȘUL-REȘEDINȚĂ ÎN EPOCA PREMODERNĂ. FUNCTIILE TIMIȘOAREI CAROLINE.....	78

2.1 Teoria centralității și a funcționalității.....	78
2.2 Funcția militară.....	80
2.3 Funcția administrativă.....	87
2.4 Funcția economică.....	92
2.5 Funcția religioasă și culturală. Între toleranță și catolicizare.....	105
CAPITOLUL 3. SPAȚIUL URBAN ÎN TIMIȘOARA CAROLINĂ – GENEZA ORAȘULUI BAROC. MODELE DE RECONSTRUCȚIE URBANĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ.....	119
3.1 Evoluția așezării în secolele IX-XVII.....	120
3.2 Orașul Timișoara în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.....	121
3.3 Amprenta habsburgică citadină. Aradul și Oradea.....	132
3.4 Amprenta habsburgică instituțională. Belgradul.....	144
CAPITOLUL 4. VIAȚA LA ORAȘ. TIMIȘORENII DE ACUM 300 DE ANI.....	150
4.1 Societate și mobilitate în Timișoara carolină.....	151
4.2 Studiu de caz: elitele.....	157
4.2.1 Conducătorii și consilierii civili și militari ai Administrației provinciale.....	157
4.2.2 Magistrații și consilierii primăriei orașului Timișoara.....	164
4.2.3 Elita bisericească.....	166
4.3 Studiu de caz: evreii – dimensiunile toleranței <i>intra muros</i>	168
4.4 Orășeni, cotidian și extraordinar.....	175
4.4.1 Primăria: între scrierea istoriei și a proceselor-verbale.....	175
4.4.2 Coordonatele spiritualității timișorene. Biserica, școala și procesiunile.....	182
4.4.3 Sănătatea și morbiditatea, spitalul și farmacia.....	190
4.4.4 Timișoara – <i>Grab der Deutschen?</i> Mortalitatea și cimitirul.....	197
4.4.5 Judecata, stâlpul infamiei și răufăcătorii.....	199
4.4.6 Lumea localurilor de epocă: muzică, jocuri și exces de alcool.....	204
CAPITOLUL 5. SFÂRȘIT ȘI ÎNCEPUT DE LUME.....	219
5.1 Războiul.....	219
5.2 Epidemia de ciumă.....	220
5.2.1 Măsurile impuse de Viena.....	222
5.2.2 Timișoara și ciuma. Reguli, lazarete și medici.....	224
5.2.3 Cotidianul și extraordinarul în vremea ciumei.....	228
5.2.4 Eliberarea de flagel. Timișoara și pietatea barocă.....	233

5.3 O privire în viitor	239
CONSIDERAȚII FINALE.....	246
BIBLIOGRAFIE	259
ANEXE	275

Prefață

Lucrarea de față reprezintă teza de doctorat, elaborată între anii 2012 și 2015, finalizată cu susținerea din data de 15 decembrie 2015, la Universitatea Babeș-Bolyai, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie. Textul de atunci a fost revizuit în 2019–2020, cu ocazia înscrierii la concursul organizat de Editura Mega și, ulterior, cu ocazia publicării. Am făcut mici adăugiri primei variante; de asemenea, bibliografia a fost îmbogățită cu titluri care au apărut după anul susținerii, pe care le-am considerat utile, sau cu alte reperi la care nu am avut acces anterior.

Lucrarea este rezultatul unei cercetări ghidate, în principal, de descoperirile din arhiva timișoreană (Sucursala Județeană a Arhivelor Naționale Timiș) și de bibliografia secundară din bibliotecile universitare din Timișoara și Cluj-Napoca. În plus, am beneficiat de o bursă de la *Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde* Tübingen, prilej cu care am studiat numeroase titluri relative la istoria Banatului, care nu se mai găsesc sau sunt mai greu accesibile în România. Mulțumesc mentorului meu de la IdGL Tübingen, domnul Josef Wolf, fără de care povestea Timișoarei caroline poate nu ar fi fost scrisă încă.

De asemenea, sunt recunoscătoare tuturor celor trei îndrumători într-ale scrierii istoriei (în ordine cronologică, din anii licenței începând): domnii profesori Călin Timoc, Ovidiu Ghitta și Rudolf Gräf. Mulțumesc domnului profesor Gräf, pentru că a acceptat să fie coordonatorul acestei teze, că a avut încredere în alegerea temei și pentru sprijinul acordat de-a lungul timpului.

Paginile următoare sunt dedicate prietenilor mei de pretutindeni și familiei mele, în speranța că vor citi aceste rânduri cu aceeași plăcere cu care ele au fost așternute pe hârtie.

Argument

La început au fost plimbările lungi prin Cetate și întrebările: cât de veche este strada aceasta? dar clădirile cu fațade colorate? ce a fost înainte de piața asta barocă? Pasiunea pentru trecutul orașului natal, Timișoara, am manifestat-o nu tocmai timpuriu, ci din vremea studenției. Pe atunci, la începuturi, imaginându-mi epoca despre care urma să scriu, vedeam totul în culorile calde ale unui baroc târziu: Timișoara trebuie să fi fost un oraș perfect aliniat la normele Europei civilizate, curat, strălucitor. Subiectivitatea mă făcea deja să cred că nu puteam alege o perioadă mai frumoasă și mai bine delimitată pentru cercetare: secolul al XVIII-lea. Scenariul radiant și luminos s-a schimbat treptat pe măsura avansării în lectura bibliografiei, dar și mai mult odată cu studiul documentelor inedite. În timp, s-a cristalizat o nouă structură pentru această lucrare, care include în limitele sale doar perioada 1716–1740, pe care am numit-o *carolină* după suveranul Carol VI de Habsburg (1711–1740). Doar rațiunea denumirii din titlul tezei a fost preluată de la numele conducătorului Casei Arhiducale, nu și rațiunea delimitării epocii. Astfel, nu ne oprim la 1740 pentru că atunci moare împăratul, ci din alte considerente. Evoluția Timișoarei proaspăt cucerite de Habsburgi, avansul lucrărilor urbanistice, bazele care s-au pus atunci în domeniile economic, demografic, cultural, sanitar etc. au suferit lovituri profunde prin războiul austro-otoman din 1737–1739 și prin epidemia de ciumă ce l-a însoțit. Încheiem cu anul 1740, un an festiv, pentru a urmări cum a depășit Timișoara încercările din anii precedenți și cum s-a manifestat, la nivel spiritual și simbolic, eliberarea de aceste greutăți.

Multe se pot spune despre istoria Timișoarei, căci orașul de pe Bega a stat mereu în atenția specialiștilor. Și atunci, ce mai rămâne de cercetat? Și mai ales, de ce? Răspunsul în acest caz se află în arhive. Doar sucursala din Timișoara a Arhivelor Naționale ale României oferă o cantitate apreciabilă de material documentar inedit și prea puțin utilizat. În plus, deși bibliografia dedicată Banatului secolului al XVIII-lea (conținând date despre Timișoara aceleiași perioade) pare cuprinzătoare la prima vedere, nu

trebuie să neglijăm următoarea observație: atunci când o lucrare analizează o epocă, există tendința de a sublinia acele aspecte despre care s-au găsit deja multe informații; de exemplu, datele despre Timișoara sunt mai bogate din a doua jumătate spre finalul secolului, astfel că primele decenii riscă să rămână în obscuritate. Așadar, o lucrare dedicată primei părți a stăpânirii austriece asupra Timișoarei are șansa de a contribui și de a nuanța viziunea perioadei mai largi 1716–1778. Pe de o parte, ne dorim o lucrare inedită, care să „sape” între documentele prăfuite și să aducă la lumină noi informații sau să dea o bază documentară unora deja vehiculate. Însă pentru o imagine cât mai completă, preluăm din scrierile existente ceea ce ne interesează și nu ignorăm bibliografia pe această temă.

Pe deasupra, considerăm că există un public educat (specializat sau nu în domeniul științelor umaniste), originar din sau locuind în provincia istorică Banat, care ar fi interesat de „dezgroparea” prin cuvinte a trecutului orașului de pe Bega. *Timișoara austriacă* sau *Timișoara barocă* încep să devină lait-motive ale diverselor evenimente culturale din ultimii ani. Clădirile baroce renovate amintesc trecătorilor de perioada administrației habsburgice, de cele mai multe ori un motiv de mândrie printre localnici. Pe lângă asta, Festivalul Baroc este o celebrare a momentului cuceririi Timișoarei de trupele imperiale în octombrie 1716. Alte puncte de reper adânc întipărite în imaginarul urban contemporan provin din aceeași perioadă. De exemplu, Eugeniu de Savoya (deși pentru Banat rolul său s-a redus la cucerirea sa și stabilirea unei baze organizatorice) este un personaj celebru, primul nume care apare în orice discuție sau descriere a epocii menționate, pe care îl regăsim în denumirea unei străzi, a unei enoteci, dar și în reclamele și meniurile „primei fabrici de bere de pe teritoriul actual al României”, al cărui bust de bronz se regăsește pe Aleea Personalităților din Parcul Central. Alături de acesta stă sculptura ce-l înfățișează pe guvernatorul Mercy, pe care timișorenii de azi îl mai amintesc în relație cu strada ce-i poartă numele și cu un anume Palat Mercy din arealul vechiului cartier Cetate. Alte astfel de clădiri (a căror istorie și legătură cu secolul al XVIII-lea a fost erodată sau deformată în timp) fac parte din memoria colectivă, cum este și fostul han „La Trompetist”. Sărbătorirea a 300 de ani de la cucerirea austriacă în 2016 (cu expoziții tematice și spectacole de reconstituiri istorice ale momentului), schimbul de gardă organizat de Asociația Eugeniu de Savoya începând cu anul 2018, precum și alte evenimente cultural-artistice din ultimii ani, coordonate de Direcția Județeană pentru Cultură Timiș și de Muzeul Național al Banatului au avut succes în ochii publicului pasionat de istorie locală. Deși interesul personal pentru epocă nu a luat naștere în urma acestei „mode”

relativ recente, ne bucurăm să ne aducem contribuția la povestea Timișoarei habsburgice. Acolo unde este nevoie, vom corecta sau nuanța aceste legende urbane, însă considerăm că mai important de atât este să introducem noi repere care să îmbogățească și să mențină interesul și cunoașterea locuitorilor de azi.

În încercarea de a stabili un scop principal, un fir central al demersului, ne trezim obligați a hotărî ce se dorește să fie această lucrare de fapt. Din multitudinea de gânduri, două ies la suprafață. Pe de o parte, dorim să demonstrăm o idee, să aflăm la finalul acestei cercetări dacă enunțul cu care pornisem în minte s-a dovedit adevărat sau că trebuie, dimpotrivă, nuanțat. Gândul cu care am pornit la drum este că Timișoara premodernă fusese o creație a austriecilor, a Casei de Habsburg. Demonstrația urmărește implicit geneza orașului în perioada aleasă, așadar mecanismele prin care a fost refăcut, reconstruit un oraș din perspectivă materială și culturală. Pe de altă parte, un alt deziderat este ca studiul să aducă la suprafață informații noi, fără de care orice lucrare riscă să arate ca un colaj, ca o colecție de materiale bibliografice refolosite. Desigur, nu ne puteam propune de la început ce informații și în ce cantitate vor fi descoperite; doar lucrul constant cu documentele de epocă poate îndeplini cel de-al doilea deziderat. În fond, și aceste părți originale ale unei teze au rostul lor. Ele sunt mijlocul prin care istoricul se apropie cel mai mult de perioada aleasă; mai precis, ele ne ajută să ne imaginăm (dar fără să fabulăm) o epocă trecută cu detalii, nuanțe, asemenea unui tablou. Asta am dori să fie lucrarea de față: un tablou, o frescă a orașului de acum 300 de ani. Cititorul are ocazia de a vedea în fața ochilor oameni, străzi, clădiri, obiecte, animate de sunete și miasme pe care le credeam odinioară imposibil de adus la lumină. Altfel spus, ne-am propus o călătorie de descoperire, care ne va duce mai aproape de ceea ce ne închipuim că a fost orașul nostru în zorii secolului al XVIII-lea. La finalul său vom putea constata ce am aflat nou, la ce întrebări am răspuns și ce alte semne de întrebare s-au ridicat pe parcurs. Deși orașului Timișoara i-au fost dedicate pagini sau lucrări întregi, considerăm această cercetare oportună și binevenită din toate motivele enumerate mai sus.